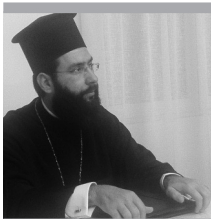

Ύπαρξη βωμού Αγνώστου Θεού στην Ηλεία

Αρχιμ. Φιλάρετου Ν. Σπανοπούλου¹
 Ιεροκήρυκος
m.Sc., υπ. Δρ. Κανονικού Δικαίου.
 <filaretosspa@yahoo.gr>

Α΄

Είναι γνωστό ότι ο Απόστολος των Εθνών Παύλος συνέβαλε τα μέγιστα στην εδραίωση της Χριστιανικής πίστεως σε ευρωπαϊκό έδαφος,² και στην Ελλάδα.³ Εφόσον αυτός, με τις Αποστολικές του περιοδείες,⁴ ίδρυσε τοπικές Εκκλησίες, κατέστησε τοπικούς Επισκόπους, εξακτινώνοντας τη χριστιανική αλήθεια σε κάθε πρόσφορο έδαφος, εκμεταλλεζόμενος κάθε τι που έβρισκε ως εφελτήριο και ως

1. Βιογραφικό του Αρχιμ. Φιλάρετου Σπανόπουλου έχει καταχωρηθεί στην «Ηλειακή Πρωτοχρονιά – Ηλειακό Πανόραμα 16», καθώς και σε προηγούμενους τόμους.
2. ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Η σημασία του κηρύγματος του Απ. Παύλου στον Ελληνικό Κόσμο», στο: *Βιβλικές Μελέτες Β΄*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2000, σ.σ. 125-141, του Ιδίου, «Ο θρησκευτικός Πλουραλισμός της εποχής του Απ. Παύλου και της σημερινής Ευρώπης», ό. π. σ.σ. 163-181, ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος*, τόμ. Α΄, Εν Αθήναις 1954, σ.σ. θ-κγ, του Ιδίου, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος*, τόμ. Β΄, Εν Αθήναις 1970, σ.σ. 1-24.
3. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Ο Απ. Παύλος και η Ελληνική Κοινωνία», στο: *Βιβλικές Μελέτες Γ΄*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2004, σ.σ. 13-30, του Ιδίου, «Είναι ο Απ. Παύλος Ιδρυτής του Χριστιανισμού;», ό. π. σ.σ. 30-37, του Ιδίου, «Το κοινωνικό μήνυμα του Απ. Παύλου», ό. π. σ.σ. 70-89, ΧΡΗΣΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, «Από την Ιουδαϊκή ενδοστρέφεια στην Οικουμενική αποστολή του Παύλου», στο: *Βιβλικές Μελέτες για τον Αρχέγονο Χριστιανισμό*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1998, σ.σ. 122-147.

Ο Απόστολος Παύλος.

δίαυλο προς επίτευξη του «μεταδοτικού του σκοπού». Κατά τη δεύτερη Αποστολική του περιοδεία, γύρω στο 50 με 53 μ.Χ, συμπεριέλαβε στα επεκτατικά του σχέδια, αναφορικά με τη Χριστιανική πίστη, σημαντικές πόλεις της Ελλάδος, όπως τη Θεσσαλονίκη, τη Βέροια, τους Φιλίππους, την Κόρινθο και την Αθήνα.⁵ Οι Πράξεις των Αποστόλων⁶ μας διασώζουν σημαντικές πληροφορίες σχετικά με την παρουσία του Απ. Παύλου στην περιώνυμη πόλη των Αθηνών, καίτοι την εποχή αυτή που την επισκέπτεται ο Παύλος, η λαμπρά και σημαντική πόλη της Παλλάδος έχει χάσει την αίγλη της, έχοντας οδηγηθεί σε μια εποχή απραξίας.⁷ Παρά ταύτα δεν είχε εκλείψει η βαθιά ευσέβεια την οποία έτρεφαν οι κάτοικοί της στην καρδιά τους, αλλά και ο πόθος για την αναζήτηση της αλήθειας και του φιλοσοφικού στοχασμού.⁸

Αυτήν την εικόνα αντίκρισε ο Απ. Παύλος όταν έφτασε στην Αθήνα, συναντώντας αναρίθμητα ιερά και βωμούς προκαλώντας μάλιστα την απορία και τον προβληματισμό του, όπως άλλωστε μας μαρτυρούν οι Πράξεις: «*παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ θεωροῦντι κατειδῶλον οὖσαν τὴν πόλιν*»⁹. Άλλωστε, λίγο αργότερα και ο ίδιος ο Απ. Παύλος θα ομολογήσει την ευσέβεια των Αθηναίων, στον λόγο του ενώπιόν τους, εφόσον θα τους αποκαλέσει: «*Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ*».¹⁰ Οι

4. Πρβλ. ΒΛΑΣΙΟΥ ΦΕΙΔΑ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*², τόμ. Α', Αθήναι 1994, σ.σ. 38-51, ΣΑΒΒΑ ΑΓΟΥΡΙΔΟΥ, «Ο Απ. Παύλος», *Θ.Η.Ε.* τόμ. 10, στλ. 169-210, ΠΕΤΡΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ, «Απ. Παύλος», *Μ.Ο.Χ.Ε.* τόμ. 12, σ.σ. 209-240.

5. Βλ. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, α.χ. σ.σ. 81-83, ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991, σ.σ. 15-19.

6. Πραξ. Αποστ. 17, 16-34.

7. Βλ. JOSEPH HOLZNER, *Παύλος*, Αθήναι 1953, σ.σ. 200-201.

8. ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος*, τόμ. Α' ό. π. σ. 10.

9. Πραξ. Αποστ. 17, 16, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΠΑΔΑΚΗ, *Πράξεις των Αποστόλων*, τόμ. Β', εκδ. Παράκλησις, 2008, σ.σ. 171-174.

10. Πραξ. Αποστ. 17, 22.

Αθηναίοι, όμως, καίτοι ήσαν θεοσεβείς (δεισιδαιμονέστεροι) εν συγκρίσει με άλλους ανθρώπους που συνάντησε ο Παύλος κατά τις περιοδείες του, τον αντιμετώπισαν με σκεπτικισμό ως προς το κήρυγμά του,¹¹ αποδίδοντας του μάλιστα τον χαρακτηρισμό του «σπερμολόγου», εφόσον εισήγαγε «ξένο δαιμόνιο».¹² Ειρήσθω εν παρόδω ας τονιστεί, επί τη ευκαιρία, ότι οι Αθηναίοι δεν ήταν άπειροι τέτοιων στοχασμών, εφόσον αφ' ενός μεν ήτο δεκτικοί κάθε καινοτόμας σκέψεως, αφ' ετέρου, εξέθρεψαν στα σπλάχνα τους ένα σπουδαίο Σωκράτη, ο οποίος μαζί με άλλους φιλοσόφους, ήταν ένας «προσπερματικός θεολόγος», που με τις φιλοσοφικές του θεωρίες υπαινισσόταν την ύπαρξη ενός θεού, πέραν αυτών που οι συμπατριώτες του θεοφιλείς Αθηναίοι πίστευαν.¹³ Επί πλέον, είναι γνωστό ότι ένας από τους λόγους που ο Σωκράτης οδηγήθηκε στη φυλακή και μετά ταύτα στο θάνατο πίνοντας το κώνειο, ήταν ότι εισήγαγε καινά δαιμόνια στην πόλη.¹⁴

11. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΗΖΙΟΥΛΑ, *Ελληνισμός και Χριστιανισμός, η συνάντηση των δύο κόσμων*, εκδ. Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2003, σ.σ. 82-83.
12. «Τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν; οἰδέ· Ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεύς εἶναι», Πράξ. Αποστ. 17, 18. Η έκφραση του «σπερμολόγου» χρησιμοποιείται μεταφορικά, εφόσον σπερμολόγος αποκαλείται το μικρό πουλί με σκληρό ράμφος που διαλέγει και μαζεύει σπόρους από το δρόμο. Συνεπώς, μεταφορικά σημαίνει τον άνθρωπο τον φλύαρο που μαζεύει και παίρνει λόγια από εδώ και από εκεί. πρβλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΠΑΔΑΚΗ, *Πράξεις των Αποστόλων*, ό. π. σ.σ. 176-177, Αρχιμ. ΤΙΜΟΘΕΟΥ ΚΙΛΙΦΗ, *Πράξεις Αποστόλων*, Αθήναι α.χ., σ. 162.
13. Ως γνωστόν ορισμένοι Έλληνες αρχαίοι φιλόσοφοι, απεικονίζονται στους πρόναους ορισμένων Ιερών Μονών, αποκαλύπτοντας μ' αυτόν τον τρόπο ότι με τις φιλοσοφικές τους σκέψεις και διδασκαλίες, προλείαναν το έδαφος για την εδραίωση του Χριστιανισμού. Για το λόγο αυτό τους αποκαλούμε «προσπερματικούς θεολόγους», εφόσον είχαν συλλάβει «εν σπέρματι» την αλήθεια για την ύπαρξη του αληθινού Θεού, επίσης τους αποκαλούμε ως «προϋπάρξαντες χριστιανούς» αλλά και ως «προ Χριστού Αγίους». Βλ. ενδεικτικά, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΠΕΤΣΙΕΡΗ, «Εικόνες Ελλήνων Φιλοσόφων εις Εκκλησίας» στο: *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών*, τόμ. 14, 1963-1964, σ.σ. 386-458, Ι. Μ. ΧΑΤΖΗΦΩΤΗ, *Ορθοδοξία και Αρχαίος Ελληνισμός*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σ.σ. 105-108, επίσης πρβλ. <http://eranistis.net/wordpress/2015/10/21/socrates-jesus/> (Ανακτήθηκε στις: 2.8.18). Γενικότερα πρβλ. π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ, *Ελληνισμός και Ορθοδοξία*, Τήνος 2000, σ.σ. 11-21 και passim.
14. Είναι γνωστό ότι ένας από τους λόγους που ο Σωκράτης οδηγήθηκε στη φυλακή και μετά ταύτα στο θάνατο, πίνοντας τον κώνειο, ήταν ότι διέφθειρε τους νέους και εισήγαγε «καινά δαιμόνια» στην πόλη. Το 399 π.Χ. ο φιλόσοφος βρέθηκε αντιμετώπος με το Δικαστήριο της Ηλιαίας. Εκεί, διατυπώθηκαν οι εναντίον του κατηγορίες. «Τάδε ἐγράψατο καὶ ἀντωμόσατο... ἀδικεῖ Σωκράτης, οὗς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ δαιμόνια καινὰ εἰσηγούμενος· ἀδικεῖ δὲ καὶ τοὺς νέους διαφθείρων. Τίμημα θάνατος». Πρβλ. προχείρως, ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗ, «Τα αίτια της καταδίκης του Σωκράτη», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, τόμ. 2, 1985, σελ. 308-314, ΤΟΥΛΧΑΡΗΣ, «Ποία ήτο η έννοια της επί ασεβεία κατηγορίας του Σωκράτους και ποίαι αι επιπτώσεις της καταδίκης του», *Παρνασσός*, τόμ. 22, 1980, σελ. 16-28, GOTTFIED MARTIN, *Σωκράτης*, Οργανισμός Κλασικών Εκδόσεων, Αθήναι α.χ., σ.σ. 172-179, επίσης πρβλ. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Απολογία Σωκράτους*, 24b-24c.

Ο Απ. Παύλος, συνεπώς, ευρισκόμενος σε μια τέτοια πόλη, όπου σύμφωνα και με τον Αρχαίο σατυρικό ποιητή Πετρώνιο, «*συναντούσες περισσότερους θεούς παρά ανθρώπους*»,¹⁵ δεν εγκαταλείπει το Αποστολικό του καθήκον και ευθύς αμέσως αναζητά τρόπους προσεγγίσεως και μεταδόσεως του χριστιανικού μηνύματος στους Αθηναίους. Η αφορμή δεν άργησε να δοθεί στον Απ. Παύλο όταν συναντά, μεταξύ των πολυαρίθμων βωμών έναν ξεχωριστό, αυτόν «*ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο ἀγνώστῳ θεῷ*». ¹⁶ Ο βωμός του Αγνώστου Θεού, ήταν η αφορμή και η αιτία προκειμένου να εκφωνήσει τον περίφημο λόγο του στον Άρειο Πάγο¹⁷ ενώπιον των Αθηναίων και να συνομιλήσει με τους Στωικούς και Επικουρείους,¹⁸ ευαγγελιζόμενος τη νέα θρησκεία του Χριστιανισμού. Οι καρποί στην Αθήνα ωστόσο δεν ήταν ικανοποιητικοί για την προσπάθεια του Παύλου, εφόσον μόνο ο Άγιος Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης (μέλος του Αρείου Πάγου) και η Δάμαρις τον ακολούθησαν.¹⁹

15. Πρβλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΠΑΔΑΚΗ, *Πράξεις των Αποστόλων*, ό. π. σ. 174, Αρχιμ. ΤΙΜΟΘΕΟΥ ΚΙΛΙΦΗ, *Πράξεις Αποστόλων*, ο.π., σ. 161.

16. Πραξ. Αποστ. 17, 23. Είναι διάχυτος η άποψη μερικών ερευνητών ότι στην Αθήνα υπήρξε βωμός «Αγνώστους Θεούς» στον πληθυντικό και όχι στον ενικό. Βλ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΤΡΩΝΟΥ, *Προλεγόμενα στην έρευνα των Πράξεων*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 158, υπ. 52, JOSEPH HOLZNER, *Παύλος*, ό.π., σ.σ. 206-220. Ο Παύλος όμως, μετέτρεψε τον πληθυντικό σε ενικό, εισάγοντας έτσι τους ακροατές του στο μονοθεϊστικό του πιστεύω. Βλ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΔΕΣΠΟΤΗ, *Ο Απόστολος Παύλος στην Αθήνα*, εκδ. Άθως, 2009, σ. 258, ΚΩΣΤΑ ΜΠΗΡΗ, «Επί τα ίχνη του Αποστόλου Παύλου εν Αθήναις», *Θεολογία*, τόμ. ΛΑ', 1960, σ.σ. 329-330. Επιπρόσθετα, ο Φιλόστρατος αναφέρει ότι ο Απολλώνιος ο Τυανεύς, αναφερθείς στους Αθηναίους για την ιδιαίτερη τιμή που απέδιδαν στους αγνώστους θεούς, καταγράφει: «*σωφρονέστερον γάρ τὸ περὶ πάντων θεῶν λέγειν καὶ ταῦτα Ἀθηνησιν, οὐ καὶ ἀγνώστων δαιμόνων βωμοὶ ἰδρύνται*». (Φιλόστρατος, Βίος Ἀπολλωνίου, 6, 3).

17. Άρειος Πάγος ονομάζεται ο γνωστός λόφος της Ακρόπολης, που έλαβε το όνομά του από το θεό Άρη, ο οποίος κατά την ελληνική μυθολογία δικάστηκε εκεί από τους Θεούς του Ολύμπου για το φόνο του γιου του Ποσειδώνα. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΚΡΙΑΗ, *Ελληνική Μυθολογία*, τόμ. 2, Εκδοτική Αθηνών, σ.σ. 177-179. Ο Άρειος Πάγος ήταν το αρχαιότερο και πιο σεβάσιμο δικαστήριο των Αθηνών έχοντας απεριόριστες αρμοδιότητες, εκδικάζοντας αρκετές αξιοποινες πράξεις. Αργότερα περιορίστηκαν σθεναρά οι αρμοδιότητές του, περιοριζόμενες μόνο στις υποθέσεις ανθρωποκτονιών, σωματικών βλαβών κ.α. βλ. πιο αναλυτικά, ΗΛΙΑ ΑΡΝΑΟΥΤΟΓΛΟΥ και άλλοι, *Ιστορία Δικαίου*, www.kalipos.gr, σ. 31, ANTONY ANDREWES, *Αρχαία Ελληνική Κοινωνία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 2008, σ. 252, ARNALDO BISCARDI, *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2010, σ. 93.

18. Βλ. UMBERTO ECO – RICCARDO FEDRIGA, *Ιστορία της Φιλοσοφίας*, τόμ. 2, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, σ.σ. 16-45, A. J. FESTUGIERE, *ο Επικουρος και οι Θεοί του*, εκδ. Θύραθεν, α.χ. σ.σ. 23-48, 97-126 και *passim*.

19. Πραξ. Αποστ. 17, 34, JOSEPH HOLZNER, *Παύλος*, ό. π., σ. 221, επίσης βλ. Κ. ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Απ. Παύλος και Διονύσιος Αρεοπαγίτης», *Παρνασσός*, τεύχ. 1, 1970, σ.σ. 50-60.

Συμπερασματικά, επί τη βάσει των προαναφερθέντων μαρτυριών, είμαστε σε θέση να καταγράψουμε εδώ ότι η ύπαρξη του βωμού του Αγνώστου Θεού, συνιστά μια ενδόμυχη ομολογία περί της υπάρξεως ενός υπέρτατου θείου, πέραν των ήδη υπαρχόντων, η οποία ποτέ δεν θα πάψει να κεντρίζει το ανθρώπινο δέος και την εσωτερική αναζήτηση. Συνεπώς, η ύπαρξη αυτού του βωμού, μεταξύ των πολυάριθμων σεβασμάτων των Αθηναίων, συνιστά μια έμμεση ομολογία αυτών περί της υπάρξεως του αληθινού Θεού.²⁰

B'

Η Ήλιδα, αποτέλεσε εξ αρχής μια ευδαίμονα και σημαντική χώρα.²¹ Σύμφωνα με την άποψη αρκετών αρχαίων συγγραφέων, ευδαίμων και όλβιος χαρακτηρίζεται ο άνθρωπος ο οποίος δεν δυσαρεστεί τους Θεούς,²² οι Ηλείοι, ορθώς αποκαλέστηκαν ευδαίμονες εφόσον ήτο ευσεβείς και φιλόθεοι, κάτι που μαρτυρεί η ύπαρξη των αναρίθμητων ιερών και βωμών όπου υπήρχαν στη χώρα τους.²³ Εξάλλου, σύμφωνα και με τον Πλάτωνα, μακάριος και ευδαίμων είναι και αυτός που δεν πράττει ενάντια στο δίκαιο, αλλά σύμφωνα με το πρόπον και το αγαθό.²⁴

Εκ των ανωτέρω καθίσταται σαφές πως η ύπαρξη και μόνο τόσων πολυάριθμων βωμών, τεμενών και ιερών, αποτελεί αναμφισβήτητα σημαντικό

-
20. Πρβλ. ενδεικτικά Βλ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΔΕΣΠΟΤΗ, *Ο Απόστολος Παύλος στην Αθήνα* ό. π. σ. 253 και passim.
21. Βλ. ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΗΛΕΙΑΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, «Η Επισκοπή Ηλείας δια των Αιώνων», *Θεολογία*, τόμ. 6, 1928, σ. 161. Η λέξη «ευδαίμων» χαρακτηρίζει τον άνθρωπο που είναι ευτυχής και μακάριος, εν προκειμένω, αναφέρεται στην ευημερία της χώρας της Ήλιδος και στην θεοσέβεια των κατοίκων της. Βλ. LIDDELL H- SCOTTR., *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής γλώσσας*, Σιδέρης, Αθήναι, α.χ., σελ. 356.
22. «τάων ευδαίμων τε και όλβιος, ὃς τάδε πάντα εἰδώς ἐργάζεται ἀνάτιος ἀθανάτοισιν». ΗΣΙΟΔΟΥ, *Έργα και Ημέραι*, 826-827, «ευδαίμονες οἱσι κακῶν ἄγευστος αἰών». ΣΟΦΟΚΛΗ, *Αντιγόνη*, 582.
23. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ, *Η Ηλεία δια μέσου των αιώνων*, Ν.Ε.Λ.Ε. Ηλείας εκ Παραδρομής, 1991, σ.σ. 82-85, 272-273, ΑΝΔΡΕΟΥ ΜΠΟΥΤΣΙΚΑ, *Αρχαία Ήλις*, εκδ. Βιβλιοπανόραμα, Αμαλιάδα 2002, σ.σ. 120-140, ΝΤΙΝΟΥ ΨΥΧΟΓΙΟΥ, *Ηλείακά*, τόμ. Α', εκδ. Βιβλιοπανόραμα, Αμαλιάδα 2008, σ.σ. 196-198 και passim, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Αρχαίοι ναοί και ιερά της Ηλείας μέσα από τα κείμενα του Πausανία και του Στράβωνα», *Ηλείακή Πρωτοχρονιά*, τόμ. 8, εκδ. Βιβλιοπανόραμα, 2008, σ.σ. 46-80, ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, «Η λατρεία της Αθηνάς στην Ηλεία», *Ηλείακή Πρωτοχρονιά*, τόμ. 10, εκδ. Βιβλιοπανόραμα, 2010, σ.σ. 105-123,
24. «... ἀλλὰ μὴν ὃ γ' εὖ ζῶν μακάριός τε καὶ εὐδαίμων, ὃ δὲ μὴτ ἀναντία. πῶς γὰρ οὐ; ὃ μὲν δίκαιος ἄρα εὐδαίμων, ὃ δ' ἄδικος ἄθλιος». ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Πολιτεία*, 354a.

τεκμήριο της ευδαιμονίας και θεοσέβειας των Ηλείων.²⁵ Επιπρόσθετα, δεικτικό της ευσέβειας αλλά και του υψηλού λατρευτικού τους πλούτου, αποτελεί και το γεγονός ότι στη χώρα της Ήλιδος υπήρχε ναός του Άδη, όπου εδώ λατρευόταν περισσότερο ίσως από καμία άλλη πόλη της αρχαίας Ελλάδος,²⁶ καθώς και η ύπαρξη του ιδιαίτερου και μοναδικού θεού «**Σωσίπολη**», ο οποίος ήταν κάτι σαν τον προστάτη θεό της Ήλιδος,²⁷ κρατώντας μάλιστα στο ένα του χέρι το κέρας της Αμαλθείας, σύμβολο ευτυχίας και αφθονίας.²⁸

Γίνεται, λοιπόν, φανερό ότι η χώρα της Ήλιδος και οι κάτοικοί της, διολίσθαιναν συνεχώς προς μια βαθιά ευσέβεια και τιμή των πιστευόντων θεών της εποχής τους, εξωτερικεύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την εσωτερική θρησκευτική τους αναζήτηση. Και πώς ήταν δυνατόν να μην ισχύει κάτι τέτοιο, εφόσον οι Ηλείοι ζούσαν μέσα σε ένα θεοκρατικό κοινωνικό περιβάλλον.²⁹

Ο σημαντικός, λοιπόν, περιηγητής και γεωγράφος Πausανίας, ο οποίος έζησε το **2^ο αιώνα μ.Χ.** και περιηγήθηκε στην Ηλεία γύρω στο **173 μ.Χ.** μας διασώζει μέσα από τα κείμενά του πολύ σημαντικές πληροφορίες για τον τόπο.³⁰ Μεταξύ αυτών, μέσα στο πέμπτο βιβλίο του, το οποίο καταγράφει στοιχεία για την Ηλεία, [Ηλ(ε)ικά], μας διασώζει τη σημαντική πληροφορία ότι στην

25. ΤΑΣΣΟΥ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία της Γαστούνης*, τόμ. Α', Αθήναι 1998-1999, σ.σ. 111-112, Μητροπολίτου Ηλείας ΓΕΡΜΑΝΟΥ, «Ο θρησκευτικός χαρακτήρας των Ηλείων αναζητούμενος από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα από τον βίο και τα μνημεία», *Πρακτικά του Εκτάκτου Ηλειακού Πνευματικού Συμποσίου*, Αθήναι 2003, σ.σ. 23-36.

26. «ὁ δὲ ἱερός τοῦ Ἰδίου περιβόλος τε καὶ ναός—ἔστι γὰρ δὴ Ἡλείοις καὶ Ἰδίου περιβόλος τε καὶ ναός— ἀνοίγνυται μὲν ἄπαξ κατὰ ἔτος ἕκαστον, ἐσελθεῖν δὲ οὐδὲ τότε ἐφείται πέρα γε τοῦ ἱερωμένου. ἀνθρώπων δὲ ὧν ἴσμεν μόνου τιμῶσιν Ἰδὴν Ἡλείοι κατὰ αἰτίαν τήνδε». ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ, *Ηλιακά*, VI, 25, 2, βλ. επίσης ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ, *Η Ηλεία δια μέσου των αιώνων*, ὁ. π. σ. 83.

27. «... ἐνταῦθα ἔχει τιμὰς καὶ ὁ Σωσίπολις ἐν ἀριστερᾷ τῆς Τύχης, ἐν οἰκίματι οὐ μεγάλῳ· κατὰ δὲ ὄψιν ὄνειρατος γραφῆ μεμιμημένος ἐστὶν ὁ θεός, παῖς μὲν ἠλικίαν, ἀμπέχεται δὲ χλαμύδα ποικίλην ὑπὸ ἀστέρων, τῇ χειρὶ δὲ ἔχει τῆ ἑτέρα τὸ κέρας τῆς Αμαλθείας». ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ, *Ηλιακά*, VI, 25, 4. Επίσης βλ. ΑΝΔΡΕΟΥ ΜΠΟΥΤΣΙΚΑ, *Αρχαία Ήλις*, ὁ. π. σ.σ. 138-140, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Αρχαίοι ναοὶ καὶ ἱερά της Ηλείας μέσα από τα κείμενα του Πausανία και του Στράβωνα», ὁ. π., σ.σ. 48-52.

28. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ, *Η Ηλεία δια μέσου των αιώνων*, ὁ. π. σ.σ. 83-84.

29. Πρβλ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΓΙΑΛΟΥΡΗ, *Αρχαία Ήλις, το Λίκνο των Ολυμπιακών Αγώνων*, εκδ. Αδάμ, 1996, σ.σ. 78-81, του Ιδίου, «Το Κράτος της Ήλιδος και το Ιερό της Ολυμπίας», *Ηλειακή Επιθεώρηση*, τεύχ. 3, 1994, σ.σ. 98-100, ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ, *Η Ηλεία δια μέσου των αιώνων*, ὁ. π. σ.σ. 274-277.

30. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΑΠΑΧΑΤΖΗ, *Πausανίας Ηλιακά*, 35, Βιβλιοθήκη Αρχαίων συγγραφέων, εκδ. Ζαχαρόπουλος, σ. 3.

Ολυμπία, κοντά στο μεγάλο βωμό του Ολυπιού Διός, υπήρχε βωμός «**Αγνώστου Θεού**».³¹ Επί του παρόντος βωμού, οι αρχαίοι και εν προκειμένω οι Ηλείοι, επιτελούσαν θυσίες και προσφορές, εξευμενίζοντας τους θεούς τους.³²

Πάντως, η ύπαρξη του παρόντος βωμού μας κάνει να συγκλίνουμε, για μια ακόμα φορά, στην άποψη ότι οι Ηλείοι ήταν ιδιαίζόντως ευσεβής λαός, ακολουθώντας με υποδειγματική ευσέβεια τα λατρευτικά τους καθήκοντα.³³ Επιπλέον, συνάγεται το συμπέρασμα ότι οι κάτοικοι της ευδαίμονος Ήλιδος είχαν μια εσωτερική ορμή προς κάτι το ανώτερο και σπουδαιότερο από αυτό, το οποίο είχαν διδαχθεί να πιστεύουν. Θα λέγαμε ότι υπήρξε μια εσωτερική αναζήτηση του αληθινού Θεού, πέραν από όλους αυτούς τους μυθικούς θεούς, τους οποίους με υποδειγματικό τρόπον λάτρευαν. Έτσι, μέσα στο πάνθεό τους, δεν παρέλειψαν να εντάξουν και έναν ακόμα Άγνωστο Θεό, αφιερώνοντάς του ακόμα και βωμό, προσφέροντάς του θυσίες και σπονδές, προκειμένου με αυτόν τον τρόπο να τον εξευμενίσουν. Η κίνηση αυτή των Ηλείων, παράλληλα με εκείνη των Αθηναίων, υποκρύπτει και μια ακόμα εσωτερική προδιάθεση· κατασκεύασαν αυτό τον βωμό, ώστε κατ' αυτόν τον τρόπο ακόμη και αν λησμόνησαν κάποιον από τους θεούς, τους οποίους γνώριζαν ή κάποιον που δεν γνώρισαν ακόμα, να τον εξιλεώσουν ώστε να ξεφύγουν από το ενδεχόμενο μένος και την τιμωρία του.

Μετά από τα ανωτέρω, μπορούμε συμπερασματικά να καταθέσουμε την άποψη και μόνο του Πausανία ότι: «**Ήλείοι γάρ τὰ μὲν παλαιότατα ἐνομώτατοι Πελοποννησίων ἦσαν**».³⁴ □

31. «... τὰ δὲ ἐς τὸν μέγαν βωμὸν ὀλίγω μὲν τι ἡμῖν πρότερόν ἐστιν εἰρημένα, καλεῖται δὲ Ὀλυπιού Διός. πρὸς αὐτῷ δὲ ἐστὶν **Ἀγνώστων θεῶν βωμός**». ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ, *Ἡλιακά*, V, 14, 8, επίσης, πρβλ. ΚΛΕΑΝΘΗ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ *Ολυμπία και Ολυμπιακοί Αγώνες στην αρχαιότητα*, Έφεσος, α.χ. σ. 38.

32. Βωμός (εκ του ρήματος βαίνω) είναι κάθε μικρό ύψωμα επί του εδάφους όπου πάνω εκεί οι άνθρωποι επιτελούσαν θυσίες και προσφορές υπέρ των θεών, των οποίων πίστευαν, καλεῖται επίσης και θυσιαστήριο. Βλ. J. B. HOFMANN, *Ετυμολογικό Λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής*, εν Αθήναις 1974, σ.σ. 36, 46, επίσης και ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΠΑΜΠΗΝΙΩΤΗ, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 2002, σ. 393.

32. Δες αναφορικά με αυτά, ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ, *Ἡλιακά*, V, 14, 1-10, σχετικά με τον τρόπο των θυσιών στους βωμούς και με σειρά που τις επιτελούσαν βλ. C. PALAIOLOGOU, *Legends of Olympia VII*, Olympic Review, 1974, σελ. 135-139, ΕΛΣΗ ΣΠΑΘΑΡΗ, *το Ολυμπιακό Πνεύμα*, εκδ. Αδάμ, Αθήνα 1992, σ. 71.

33. Βλ. ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ, *Μεσσηνιακά*, IV, 28,4.